

IV. A CIGÁNYOK ÉS AZ ISKOLA

Az 1971. évi reprezentatív felmérésben 3510 felnőtt személy iskolai pályafutását rögzítettük. Azt tapasztaltuk, hogy az 59 éven felüli cigányoknak 70 százaléka sohasem járt iskolába. Ők a XIX. század végén vagy a XX. század első évtizedében születtek, és az első világháború előtt voltak tankötelesek. Akkoriban a magyar cigány gyerekek 40 százaléka, az oláh cigány gyerekek 10 százaléka jutott el az iskolába, a beás gyerekek közül senki sem. Az utóbbiak nem is járhattak iskolába, mert a falvaktól távol, erdei telepeken éltek, és nem is tudtak magyarul. Az oláh cigányok jelentős része vándor cigány (sátoros cigány) volt. Más részük „a községben huzamosabban tartózkodó, de állandóan le nem telepedett cigányok” kategóriájába tartozott, letelepedett részük pedig távol lakott az iskolától. Távol lakott azonban az iskolától a magyar cigány gyerekek nagy része is. Akik jártak iskolába, azok sem mindig, és két-három évnél többet nem jártak. Négy osztályt a gyerekek egyötöde sem végezte el.

A XX. század elején a gyerekek iskolába járása nem vált még általános, magától értetődő szokássá az egész magyar társadalomban sem. A hat-tizenkét éves gyerekeknek 1870-ben 50, 1890-ben 81, 1913-ban 85 százaléka járt iskolába. A gyerekek túlnyomó többsége négy osztályt vagy annyit sem végzett, és tízéves korában dolgozni kezdett. Sok településen nem is volt iskola, és ahol volt, szinte mindenütt egy tanteremből állt.¹⁰

A két világháború között a magyar hatóságok igen nagy erőfeszítéseket tettek a négyosztályos iskolázás kiterjesztésére. Ezek az erőfeszítések párhuzamosan mentek végbe a vándor cigányok letelepítésére irányuló és nagyrészt sikeres kísérletekkel. Ennek ellenére az 1971. évi felmérésben azt tapasztaltuk, hogy a két világháború között tanköteles korba jutó 35–59 éves cigányok 50 százaléka sohasem járt iskolába. A magyar cigányoknál az első világháború előtti 40 százalékos iskolába járási arányt a két világháború között sikerült 60 százalékra, az oláh cigányoknál a 10 százalékos és a beás cigányoknál a 0 százalékos arányt 30 százalékra emelni. Iskolába járás azoknál a beásoknál lett szokás, akik az erdei telepekről a falvak közelébe vagy szélére költöztek. Továbbra is fennmaradt a sok mulasztás, és továbbra is csak két-három évig jártak iskolába. Négy osztályt a gyerekek harmada, nyolc osztályt az 50–59 évesek 1 százaléka, a 35–49 évesek 5 százaléka végzett. A többségi társadalomban az

¹⁰ Vö. Romsics (1999), 39–40.

iskolába nem járók aránya 1930/31-ben évi 8 százalékra és később még kevesebbre csökkent.

1945 után a közoktatásban igen nagy változások mentek végbe. Az 1940-ben törvénybe iktatott 8 osztályos iskolát 1945 augusztusában általánossá, mindenkinek kötelezővé tették, és ezt az egymást követő kormányok nagy erőfeszítéssel igyekeztek megvalósítani. Az 1943 és 1948 között tankötelessé váló cigány gyerekeknél az iskolába nem járók aránya 37 százalékra, az 1948 és 1953 között tankötelessé váló gyerekeknél 27 százalékra csökkent. Az 1953 és 1957 közötti időszakban az iskolába nem járók aránya 13 százalék és a következő ötéves korcsoportban 9 százalék volt.

Az iskolába járók aránya leggyorsabban a beás cigányoknál növekedett: a két háború közötti 30 százalékról 1957 után 90 százalékra emelkedett. Az 1971. évi felmérés beszámolójában ezzel kapcsolatban elsősorban a települési körülmények változására hivatkoztunk. Az erdei telepek csaknem teljesen megszűntek, faluszéli telepekké váltak, és megkezdődött a faluba való beköltözés. Ezzel kölcsönhatásban megváltozott a beás cigányok elhelyezkedése a foglalkoztatási struktúrában. Baranya megyében különlegesen nagy volt a bányászat és az ipar fejlődése, és ennek következtében a felnőtt cigány férfiak mind el tudtak helyezkedni, és általában nagyobb keresettel, mint a legtöbb megyében.

A második világháború után az iskolába nem járók arányának csökkenése a magyar cigányoknál is nagyobb mérvű volt, mint az oláh cigányoknál. A magyar cigányok körében a két háború közötti 40 százalékról 1957 után 6 százalékra, az oláh cigányoknál ugyanakkor 70 százalékról 17 százalékra csökkent az iskolába nem járók aránya. Az 1971-ben 30–34 éves cigányok 1937 és 1941 között születtek, 1943 és 1948 között jutottak tanköteles korba. Az iskolába járók aránya ebben a korcsoportban 63 százalékra, a négy osztályt végzettké 48, a nyolc osztályt végzettké 11 százalékra emelkedett.

Az 1971-ben 25–29 éves cigányok 1942 és 1946 között születtek, és 1948 és 1953 között váltak tankötelessé. Az iskolába járók aránya ebben a korcsoportban 73 százalékra emelkedett – még mindig 27 százalék volt az iskolába nem járók aránya –, a négy osztályt végzettké 53 százalékra, a nyolc osztályt végzettké 16 százalékra emelkedett. Az 1971-ben 20–24 éves cigányok 1947 és 1951 között születtek és 1953 és 1958 között váltak tankötelessé. Az iskolába járók aránya ebben a korcsoportban 87 százalékra, a négy osztályt végzettké 63 százalékra, a nyolc osztályt végzettké 27 százalékra emelkedett.

A 27 százalék nagy eredmény volt az 1945 előtt elért 5 százalékhoz képest, de nem változtatott azon, hogy a gyerekek háromnegyed része csak négy osztályt vagy annál kevesebbet végzett. Az 1971. évi felmérés beszámolójában felhívtuk a figyelmet arra, hogy 1945 és 1971 között a nem cigány népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett, és nem csökkent, hanem növekedett a távolság a cigányok és a nem cigányok iskolázottsága között. „Az a veszély fenyeget – írtuk akkor –, hogy az iskolázottsági szintek közötti különbség etnikai jellegzetességgé válik, és színes kisebbség kialakulását segíti elő.”¹¹

¹¹ Kemény (1976), 45.

Súlyosabbnak tartottuk az alábbi megfontolást: „A hét osztálynál kevesebbet végzett cigány gyerekek gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéták, nevük aláírásán kívül írni egyáltalában nem tudnak, olvasni csak nyomtatott betűket, azt is oly módon, hogy a szöveg megértésére többnyire képtelenek. Ez megnehezíti a társadalmi munkamegosztásba való kapcsolódásukat, illetve azt olyan foglalkozásokra korlátozza, amelyeknek betöltéséhez semmiféle iskolázottság sem szükséges. Az iskolázatlan cigány munkaerő létszáma egyelőre gyorsan gyarapodik... Ezzel egyidejűleg számolnunk kell gazdasági életünk és iparunk szerkezetének megindult átalakulásával. Az ötvenes években újratereztődött a tanulatlan munkaerő, de nem olyan iramban, mint amilyenben növekedett a tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet. Így következett be, hogy az ipar bővülése saját határaiba ütközött, és irányváltásra kényszerült. A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken, vagy legföljebb változatlan marad. Ennek következtében előre látható, hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulatlan cigány munkaerőből és ez a felesleg elhelyezhetetlennek fog bizonyulni.”¹² Talán nem szükséges hozzátenni, hogy amit előre láttunk, az két évtizeden belül bekövetkezett.

Az 1971-et követő 22 év alatt annyit sikerült elérni, hogy az 1993-as felmérés idején a 20–24 éves cigány fiatalok 77,7 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát.

Ez kedvező változás volt, de mégsem volt elegendő, mert 1993-ban már tartós munkanélküliség várt nemcsak azokra, akik nyolc osztályt sem végeztek, hanem azokra is, akik elvégezték a nyolc osztályt, de nem tanultak tovább.

Ugyanúgy, mint az 1971-ben felmérésben, 1993-ban is nyomon követtük a felnőtt személyek iskolai pályafutását és ennek alapján az iskolába járásnak és iskola elvégzésnek változásait. Az 1993-ban 35–39 éves cigányok 1954 és 1958 között születtek, 1960 és 1965 között váltak tankötelessé. Ebben a korcsoportban az iskolába nem járók aránya 6 százalék volt, a nyolc osztályt végzettké 55 százalék. Az 1993-ban 30–34 évesek 1959 és 1963 között születtek, 1965 és 1970 között váltak tankötelessé. Az iskolába nem járók aránya náluk 3 százalék volt, a nyolc osztályt végzettké 70 százalék. Az 1993-ban 25–29 évesek 1964 és 1968 között születtek, 1970 és 1975 között váltak tankötelessé. Az iskolába nem járók aránya náluk 2,5 százalék volt, a nyolc osztályt végzettké 75 százalék. A 20–24 évesek 1969 és 1973 között születtek, 1975 és 1979 között váltak tankötelessé. Az iskolába nem járók aránya náluk 1 százalék volt, a nyolc osztályt végzettké 77,7 százalék. Ez a nyolc osztály azonban nem volt igazi nyolc osztály. Az általános iskolát a cigány gyerekek többsége nem 14 vagy 15 éves korában végezte el, hanem jóval később.

Az általános iskolát 14 éves korban befejezők aránya a kilencvenes években a teljes népességben is csak 81–82 százalék volt, és ez az arány 15 éves korban emelkedett 90, 16 éves korban 96 százalékra. A cigányoknál azonban a gyerekek 31,3 százaléka végezte el az általános iskolát 14 éves korban, 43,6 százaléka 15 évesen, 62,7 százaléka 16 évesen, 64,4 százaléka 17 évesen és 77,7 száza-

¹² Uo. 40.

léka 18 évesen. Minél idősebben végezték el az iskolát, annál kevésbé volt tényleges tudás a bizonyítvány mögött.

A több éves késésnek az volt az egyik oka, hogy nem hat, hanem hétéves korban írták be a gyerekeket az első osztályba. 1993-ban a hétéves cigány gyerekek 38,7 százaléka járt az általános iskola első osztályába.

A nyolcéveseknek 31,5 százaléka járt harmadikba,
a kilencéveseknek 33 százaléka járt negyedikbe,
a tízéveseknek 31,2 százaléka járt ötödikbe,
a tizenegy éveseknek 33 százaléka járt hatodikba,
a tizenkét éveseknek 33 százaléka járt hetedikbe,
a tizenhárom éveseknek 27,5 százaléka járt nyolcadikba.

Az iskolába járást és az iskolavégzést illetően 1993-ban különbséget regisztráltunk a régiók között. A 25–29 évesek között például a nyolc osztályt végzetek aránya

országosan 75 százalék,
a budapesti iparvidéken 84 százalék,
az északi régióban 74 százalék,
az alföldi régióban 73 százalék,
a dél-dunántúli régióban 72 százalék,
a keleti régióban 70 százalék volt.

Nagyok voltak a különbségek településtípusok között is.

A nyolc osztályt végzetek aránya

Budapesten 84,5 százalék,
a vidéki városokban 76 százalék,
a községekben 73 százalék volt.

A legnagyobbak azonban az anyanyelv szerinti különbségek voltak.

Nyolc osztályt végzett a 25–29 évesek korcsoportjában

a magyar anyanyelvűek 78 százaléka,
a beások 58 százaléka,
az oláh cigányok 52 százaléka.

Az általános iskola elvégzésének szempontjából a 2003. évi felmérés úgy is felfogható, mint az 1993. évi felmérés folytatása. Az általános iskola nyolc osztályát elvégezte a 35–39 évesek 79, a 30–34 évesek 81, a 25–29 évesek 80, a 20–24 éveseknek 82,5 százaléka. A 2003. évi felmérés folytatást jelent annyiban is, hogy a cigány gyermekek továbbra is életkorban elkésve végzik iskoláikat. Még általános iskolába jár a 15 évesek 84, a 16 évesek 48 és a 17 évesek 19 százaléka. 2003 februárjában a 17 évesek 64 és a 18 évesek 76 százaléka végezte el a nyolc osztályt.

Jelentékeny változás következett be viszont a román anyanyelvűeknél. Látuk, hogy 1993-ban náluk a 25–29 éves korcsoportban az általános iskolát el nem végzetek aránya 42 százalék volt. 2003-ban viszont a 25–29 éveseknél az általános iskolát el nem végzetek aránya

19 százalék a magyar anyanyelvűeknél,
22 százalék a beásoknál,
34 százalék az oláh cigányoknál.

A 20–24 éves korcsoportban

16 százalék a magyar anyanyelvűeknél,

15 százalék a beásoknál

28 százalék az oláh cigányoknál.

A továbbtanulás három útja – a szakmunkásképző iskolák, a szakközépiskolák és a gimnáziumok – közül hosszú időn át csak a szakmunkásképző nyílt meg a cigány fiatalok előtt, az is csak kis mértékben: 1993-ban a 25–29 évesek 13, a 20–24 évesek 16 százaléka végzett szakmunkásképzőt, többnyire olyan szakmákban, amelyekben rosszak voltak az elhelyezkedési esélyek.

Szakközépiskolába vagy gimnáziumba csak nagyon kevesen jutottak be, és a bejutottak fele lemorzsolódott. A hetvenes években másfél, a nyolcvanas években 2 százalék volt azoknak az aránya, akik egy évfáratból leérettségiztek.

A rendszerváltás idején valamennyire változni kezdett a helyzet. Az 1993-as felmérés szerint az akkor 20–29 éves fiatalok 3 százaléka érettségizett. Ez valamivel több volt a nyolcvanas évek 2 százalékánál.

Változtak viszont a perspektívák és a törekvések. Az 1992–93-as tanév végén az általános iskola nyolcadik osztályát befejező cigány tanulók 51 százaléka tanult tovább: 9,4 százalék szakiskolában, 30 százalék szakmunkásképzőben, 10 százalék szakközépiskolában és 0,6 százalék gimnáziumban. A továbbtanult szó persze pontatlan és megtévesztő ebben a mondatban: ezek a gyerekek csak beiratkoztak az említett intézményekbe, vagyis megkezdték, és tudni lehetett, hogy sokan közülük hamar abbahagyják a továbbtanulást. Ugyanebben az évben a nem cigány gyerekeknek több mint 56 százaléka kezdte meg szakközépiskolai és gimnáziumi tanulmányát. Csak kevesek számára javultak tehát az esélyek, a cigány fiatalok döntő többsége és a nem cigány fiatalok között növekedett a távolság.

A továbbtanulási tervek alakulásáról Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában* című könyve közöl adatokat és elemzéseket. A szerzők által 1999–2000-ben folytatott vizsgálat szerint a 8 osztályt végzett cigány tanulók közül 1997-ben 62 százalékot vettek fel szakmunkásképzőbe és 13 százalékot középiskolába (9,3 százalékot szakközépiskolába és 3,7 százalékot gimnáziumba), 1998-ban 58 százalékot szakmunkásképzőbe és 16 százalékot középiskolába (12 százalékot szakközépiskolába és 3,8 százalékot gimnáziumba) és 1999-ben 57 százalékot szakmunkásképzőbe és 19 százalékot középiskolába (15,4 százalékot szakközépiskolába és 3,6 százalékot gimnáziumba).¹³

A változás egyik oka az volt, hogy 1985 és 1996 között 40 százalékkal nőtt a gimnáziumi és 70 százalékkal a szakközépiskolai férőhelyek száma. Több helyre természetesen könnyebb bejutni. A másik ok az volt, hogy a többségi társadalomban az általános iskolát végzettek száma 1989-től kezdve folyamatosan csökkent: 1989-ben 171 ezer volt, 1999-ben 114 ezer. A több helyre a többségi társadalomból kevesebben jelentkeztek. A harmadik ok a közoktatás normatív finanszírozásának bevezetése volt. Ez a középiskolai tanárokat eg-

¹³ Havas–Kemény–Liskó (2002), 181.

zisztenciálisan érdekelte abban, hogy minél több tanulót vegyenek fel, és azokat meg is tartsák. Kelltek a gyerekek, és mivel nem volt elég fehér gyerekek, kellett a cigány gyerekek is. Mint a hatvanas-hetvenes évek munkaerőhiányának idején. Akkor a bányákba, a kohókba, az építkezésekre, végül már mindenhol toborozták a cigány munkásokat, most a félig üres iskolákat igyekeztek és igyekeznek megtölteni cigány és nem cigány gyerekekkel.

Természetesen vannak olyan gimnáziumok és még szakközépiskolák is, amelyeknek módjuk van válogatni, és válogatnak is a felvételre jelentkezők között. A középiskolák összességére azonban érvényesek a fenti megállapítások.

A továbbtanulási szándékokat a 2003-as vizsgálatban is mértük. Azt tapasztaltuk, hogy a nyolc osztályt végzett gyerekek közül 26 százalék tanul tovább szakmunkásképzőben és 24,5 százalék középiskolában (14 százalék szakközépiskolában és 10,5 százalék gimnáziumban), 5 százalék nem tanul tovább és 46 százalék még nem döntött a továbbtanulásról.

Az elmúlt hat esztendőben tehát növekedett és tovább növekszik a továbbtanulók és a középiskolába beiratkozók száma és aránya. A 2003-as vizsgálat az első eredményekről is számot ad.

Mint láttuk, 1997-ben a 8 osztályt végzett cigány gyerekek 13 százalékát, 1998-ban 16 százalékát 1999-ben pedig 19 százalékát vették fel középiskolába. A 2003-as felmérés idejére közülük az 1997-ben és 1998-ban felvettek végezhetők el a középiskolát.

Azt látjuk, hogy a 15–19 évesek korcsoportjában középiskolai tanuló volt 10,2 százalék, de 1,1 százalék már el is végezte a középiskolát. A 20–24 évesek korcsoportjában középiskolai tanuló volt 1,7 százalék, és elvégezte a középiskolát 5,1 százalék. Nem tudjuk, hogy a 15–19 éves korcsoportból jelenleg gimnáziumba vagy szakközépiskolába járó 10,2 százalékból hányan fognak érettségizni. Lehet, hogy a középiskolát végzettek aránya ebben a korcsoportban is 5–6 százalékra süllyed.

Mindig nagy volt és máig nagy a cigány gyerekek lemorzsolódása. A cigány tanulókat oktató pedagógusok régebben úgy vélték, hogy a középiskolába beiratkozott gyerekeknek csak a fele jutott el az érettségiig. Liskó Ilona (2002) azonban kimutatta, hogy a kimaradó cigány tanulók aránya már a középiskola első két évében megközelíti a kétharmadot.¹⁴ Az 5 százalék mindenestre még csak nem is a fele a 13, a 16 és a 19 százaléknak. Vajon azt kell majd megérnünk, hogy a „nagy áttörés” öt százalékot eredményez? Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a középiskolát végzettek aránya néhány év múlva mégis eléri vagy túl is haladja a 20 százalékot.

Azért gondoljuk ezt, mert 15–20 százalékra becsüljük a stabil jövedelemmel rendelkező, a szegénységi szintnél jobban élő cigány családok arányát. A középiskola elvégzése ugyanis pénzbe kerül. Csak a szegénységi szint fölött élő cigány családok tudják előteremteni a szükséges költségeket. Ezek a családok általában vállalják is ezeket a költségeket. Vállalják, mert már a kilencvenes

¹⁴ Liskó Ilona (2002), 37.

években nyilvánvalóvá lett, hogy nyolcosztályos végzettséggel nem lehet elhelyezkedni.

A felismerés elsősorban azokban fogalmazódott meg – írja Havas Gábor –, akik a hetvenes és nyolcvanas évek ilyen szempontból kedvezőbb időszakában elindultak a társadalmi integrálódás lassú, de viszonylag megalapozottnak tekinthető útján; szakmát, olykor érettségit is szereztek, megfelelő lakáskörülményeket teremtettek, jövedelmüket és életformájukat többé-kevésbé stabilizálni tudták, és a rendszerváltás után alkalmazkodni tudtak. Közülük kerültek ki a helyi kisebbségi önkormányzati és civil szervezeti vezetők. A jobb módúak közé kell sorolni a sikeres cigány vállalkozókat és kereskedőket is.

Már láttuk, hogy a középiskolai továbbtanulás választása a kilencvenes években vált lehetségessé, és ugyanekkor vált racionálissá is. Korábban ez a választás nem lett volna racionális. Teljes foglalkoztatottság volt, munkanélküliségtől nem kellett félni. A keresetekben az érettségi nem járt előnnyel. A továbbtanulás költségei nem térültek meg. A kilencvenes években váltak munkanélkülivé a nyolc osztályt végzettek, és nőttek nagyra a kereseti különbségek érettségizettek és nem érettségizettek között. A cigány szülők egyötöde van abban a helyzetben, hogy gyermekei számára a középiskolát választthassa. A többiek – a cigány szülők négyötöde – ezt nem tudja megtenni. Országos átlagban viszont a szülők 70–80 százaléka járattja gyerekét középiskolába. Nem tartjuk valószínűnek, hogy – bármit tegyen a kormányzat – az egész társadalom viszonylatában 70–80 százaléknál nagyobb arány valósuljon meg, ha ezen az arányon nem a beiratkozást, hanem a sikeres érettségit értjük. Bizonyosra vehető, hogy a középiskolát el nem végző 20–30 százalék hátrányos helyzetben lesz a munkaerőpiacon. A cigány fiataloknak viszont négyötödére vár az elhelyezkedni nem tudók sorsa. Tegyük hozzá, hogy 2002-ben a cigány gyerekek majdnem ötöde az általános iskolát sem végezte el. A cigány és a nem cigány fiatalok közötti távolság tehát semmivel sem csökkent.

Hangsúlyoztuk, hogy a cigány családok négyötödénél a rossz jövedelmi helyzet, az anyagi eszközök hiánya tette lehetetlenné, hogy a gyerekek középiskolába jussanak, és azt el is végezzék. Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy 1993-ban és 2003 elején a cigány házas nők 60 százalékanak volt három vagy több gyereke, valamint arra, hogy faluról nehezebb és költségesebb középiskolába járni, és a rossz közlekedésű falvakból még nehezebb és még költségesebb.

A rossz anyagi feltételek mellett más tényezők is akadályozták a cigány gyerekek iskolai előmenetelét. Kezdjük az óvodával. Az 1993-as felmérés adatai szerint akkor a hároméves cigány gyerekek 40 százaléka, a négyévesek 54 százaléka, az ötévesek 72 százaléka járt óvodába. Tudni kell, hogy ötéves korban kötelező az óvodának nevezett iskola-előkészítő elvégzése. Kötelező, de csak papíron. Az óvodák és a hatóságok úgy találták, hogy a kötelezőt elég 72 százalékban teljesíteni. Sok községben ez kötelező kétszer kétórás foglalkoztatást jelentett. A cigány gyerekek egy része férőhely hiánya miatt nem járhatott óvodába. Sok községben egyáltalán nem volt óvoda, más községekben az óvoda túlszűfolttsága miatt nem vették fel a cigány gyerekeket. Említenünk kell az

anyagi helyzetet is. Loss Sándor (2001) írta: „Minden harmadik megkérdezett szülő jelezte, hogy a család nem rendelkezett a gyermek megfelelő szintű óvodába járatásához szükséges pénzzel, a gyerekeknek nem volt megfelelő ruhájuk, cipőjük.”¹⁵

2003-ra romlott a helyzet. A 3–5 éves gyerekek 41,5 százaléka járt, 58,5 százaléka nem járt óvodába. Az adat értékelésénél gondolnunk kell arra, hogy a 3–5 évesek harmadának (az ötéveseknek) kötelező lenne óvodába járni.

A három éven át tartó óvodába járás általában nélkülözhetetlen a gyerekek számára. Magyarországon az óvoda egyik legfontosabb tevékenysége az iskolára való előkészítés, és az első osztályban csak azok a gyerekek versenyképesek, akik három éven át részesültek ebben az előkészítésben. Különösen igaz ez a cigány gyerekeknél, akiknek döntő többségénél otthon nincs könyv, újság, fűzet, papír, toll, ceruza, akiknek családjában egészen más nyelvezetet használnak, mint az iskola nyelvezete. A cigány gyerekek nagyobb része három- és öt éves kora között nem ismerkedik meg azokkal a szavakkal és szokásokkal, amelyekkel a többi gyerek az óvodában megismerkedik, és ez hozzájárul ahhoz, hogy egy részüket kiegészítőbe utalják.¹⁶ De nehezebben tudnak lépést tartani a többiekkel azok is, akik normál iskolába kerülnek. Mindehhez járul még, hogy azokat az ismereteket, jártasságokat, készségeket, amelyeket az iskola előtti korban a legkönnyebb észrevétlenül elsajátítani, később sokkal nehezebb pótolni.

Ezen a téren igen nagy különbségek vannak a településtípusok között. Az óvodába nem járó gyerekek aránya Budapesten 44,2 százalék, a vidéki városokban 59,6 százalék, a községekben 61,4 százalék.

Még nagyobbak a regionális különbségek. Az óvodába nem járók aránya a budapesti iparvidéken 44,6 százalék, az Alföldön 56,4 százalék, a nyugati megyékben 57,1 százalék, Dél-Dunántúlon 60,3 százalék, a keleti régióban 62,4 százalék és az északi régióban 62,7 százalék.

Hátráltató tényező az is, hogy a gyerekek nagyobb részét nem hat-, hanem hét éves korban vagy még később íratják be az első osztályba. Az 1993-as felmérés szerint akkor a cigány gyerekek 38,7 százaléka iratkozott hat éves korban az első osztályba. Ma is 38,7 százalék azoknak az aránya, akik hat évesen kezdik az iskolát, 52,6 százalék a hét éves korban, és 8,7 százalék a még később kezdők aránya. A kezdeti késést növelik aztán a bukások és ismétlések. A szülők és a gyerekek elmondása szerint a gyerekek 18,4 százaléka egy évet, 10,7 százaléka több évet vesztett.

Már az 1971-es felmérés beszámolójában megállapítottuk, hogy a cigány gyerekek tanulásának egyik fő akadálya az elkülönítés. A *Beszélő* 2001. januári számában közölt cikkünkben¹⁷ írtunk arról, hogy az első cigány osztályok létrehozása szinte párhuzamosan ment végbe azoknak a cigány gyerekeknek a beiskolázásával, akik korábban nem jártak iskolába. 1962-ben miniszteri uta-

¹⁵ Loss Sándor (2001), 74.

¹⁶ Ehhez lásd még Kemény (2000c).

¹⁷ Kemény (2001).

sítások írták elő cigány tanulócsoporthoz szervezését. 1962-ben 70, 1963-ban 94, 1974-ben 181 volt a cigány osztályok száma.

Ezekben az osztályokban rosszabbak voltak az oktatás körülményei, mint a többi osztályban, kevesebbet tudtak a pedagógusok, kisebbek voltak a tanulókkal szemben támasztott követelmények, és kisebb tudással jobb osztályzatokat adtak a tanulóknak. A cigány osztályokat eredetileg átmeneti jelleggel szervezték, de véglegesnek bizonyultak: a cigány osztályokból a gyerekek vegyes osztályokba sohasem kerültek át.

Az elkülönítés elleni érvek hatására a hatóságok feladták eredeti álláspontjukat. 1985-ben minisztertanácsi határozat mondta ki, hogy „fokozatosan meg kell szüntetni a cigány osztályokat”.

A központi hatóságok ettől kezdve nem hoztak létre cigány osztályokat, és nem is támogatták ilyenek létrejöttét. Más folyamatok azonban a cigány tanulók szegregációjának irányába hatottak. Az egyik ilyen folyamat az iskolák közötti és az iskolákon belül a párhuzamos osztályok közötti szelekció volt, amely már a hatvanas években megkezdődött és mind a mai napig folytatódik. Már az 1971-es felmérés beszámolójában meg kellett állapítani a következőket: „A szelekció már az első osztályba való beiratkozásnál megtörténik, szigorúan, néha bevallottan, néha be nem vallottan társadalmi alapon. Ott, ahol két párhuzamos osztály van, a B osztályba, ott, ahol három párhuzamos osztály van, a C osztályba a cigány tanulókat és a hátrányos helyzetű nem cigány tanulókat tömörítik... Ott, ahol a cigány gyerekek száma ehhez elegendő, gyakori, hogy a C osztályba kizárólag cigány gyerekek járnak, másutt együtt járnak a többi hátrányos helyzetű gyerekekkel.”¹⁸

Ezt a szelekciós folyamatot alátámasztotta a lakóhelyi szegregálódás, amelyről a „Települési és lakásviszonyok” című fejezetben számoltunk be.

A lakóhelyi, iskolák közötti és iskolán belüli szelekciót és szegregációt tárgyalta Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona már idézett könyvében. A szerzők becslése szerint

– Az 1999/2000-es tanévben 1230 olyan osztály lehetett az országban, amelyben a cigány tanulók aránya meghaladta az 50 százalékot, és ezekben kb. 13 300 cigány gyerek tanult;

– kb. 740 olyan osztály lehetett, amelyben a cigány gyerekek aránya meghaladta a 75 százalékot, és ezekben kb. 10 300 cigány gyerek tanult;

– kb. 770 homogén cigány osztály lehetett, amelyekben kb. 9000 gyerek tanult;

– vagyis a cigány általános iskolások bő egyharmada (93 ezerből 37 ezer) cigány többségű osztályban tanult.

A 2003. évi felmérésben az iskolába járó gyerekek osztályának összetételét is megkérdeztük a felkeresett családoktól. A válaszok a következők voltak: az osztályban csak cigány gyerekek voltak 3,4 százalék, túlnyomóan cigány gyerekek voltak 9,1 százalékban, vegyesen voltak 53,9 százalékban, túlnyomóan nem cigányok voltak 32,5 százalékban, nem tudták megmondani 1,9 százalékban.

¹⁸ Kemény (1976): 42. o.

Ezek a válaszok természetesen nem adtak pontos információt a gyerekek osztályának összetételéről, hanem arról tájékoztattak, hogy a családban mit tudnak erről. 1999/2000-ben 9 ezerre becsültük a homogén cigány osztályba járó gyerekek számát, a 2003-as válaszok ötezres becslést adnak ugyanerről. A „túlnyomóan cigány gyerekek” válasz nagyjából megfelel a 75 százaléknál nagyobb aránynak: 2000-ben 10 300-ra becsültük, a 2003-as válaszok szerint 13 200-ra becsülhetjük az ilyen többségű osztályba járó gyerekek számát. Valószínű viszont, hogy a családok vegyesnek mondták azokat az osztályokat, amelyekben 50 százaléknál nagyobb, de 75 százaléknál kisebb volt a cigány gyerekek aránya.

Az alábbi táblázatból láthatjuk, hogy e téren igen nagy különbségek vannak a településtípusok között. Budapesten 7,7 százalék a homogén cigány és 14,2 százalék a túlnyomóan cigány többségű osztályokba járó gyerekek aránya, míg a vidéki városokban 3,6 és 10,4, falun pedig 1,9 és 6,0 a megfelelő százalékarányok.

IV. 1. táblázat

A cigány iskolások százalékos megoszlása az osztály összetétele szerint az egyes településtípusokban

Osztály összetétele	Falu	Város	Budapest	Összesen
Csak cigány gyerekek	1,9	3,6	7,7	3,4
Túlnyomóan cigány gyerekek	6,0	10,4	14,2	9,1
Vegyes	60,7	54,0	32,5	53,9
Túlnyomóan nem cigány gyerekek	31,1	30,5	44,4	32,5
Nem tudják	0,4	1,5	1,2	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elkülönítés másik fajtája a cigány gyerekeknek gyógypedagógiai intézményben vagy kisegítő osztályban való elhelyezése. Már az 1971-es felmérés beszámolójában megállapítottuk, hogy „a népesebb cigány telepek mellett szinte mindenütt megtaláljuk a kisegítő osztályokat”, és azt is, hogy „gyakorlatilag ezeket használják cigány iskolának”.

Az 1974/75-ös tanévben már 7730 cigány gyerek, a cigány tanulók 12 százaléka került kisegítő iskolába vagy osztályba. Az 1985/86-os tanévre a létszám 15 640-re, a cigány tanulókhoz viszonyított arány 18 százalékra emelkedett.

Ezekben az években az általános iskolák tömegesen küldték kisegítőbe az értelmileg nem fogyatékos, de rossz körülmények között élő, rosszul tanuló és rosszul viselkedő gyerekeket. Sokan bírálták ezt a gyakorlatot. A hetvenes évek első felében a fővárosi tanács megrendelésére Czeizel Endre 24 nagy intézmény részvételével a főváros 21 kisegítő iskolájában és az értelmi fogyatékosok három intézetében 1364 gyerek értelmi állapotát vizsgálta meg. A vizsgálat eredményei Czeizel Endre – Lányiné Engelmayer Ágnes – Rátay Csaba: *Az értelmi fogyatékosok kóreredete a Budapest-vizsgálat tükrében* című könyvében jelentek meg, 1978-ban.

A legfontosabb eredmény az volt, hogy ha az egészségügyi világszervezet által javasolt 70-es IQ-nál húzzák meg a határt a normalitás és az értelmi fogyá-

tékosság között, akkor a kisegítő iskolások 49,3 százaléka minősül értelmi fogyatékosnak és 50,7 százaléka normálisnak. A vizsgálat vezetői azonban nem javasolták a normális gyerekeknek normál iskolába való áthelyezését. E helyett „komplex megítélés” alkalmazásával a gyerekek 62 százalékát minősítették fogyatékosnak, 31 százalékát retardáltaknak, 7 százalékát átlagosnak és erről a 7 százalékról mondták ki, hogy kisegítőbe való helyezésük hibás döntés volt.

A hetvenes és a nyolcvanas években Kemény István, Réger Zita, Solt Ottilia és több más szerző bírálta a hátrányos helyzetű és nehezen nevelhető gyerekek kisegítő iskolába küldésének gyakorlatát. A bírálatok hatására hozták meg az 1985. évi 1. törvényt az oktatásról, amely a nevében is megváltoztatott kisegítő iskola végbizonyítványát egyenértékűnek minősítette az általános iskolai végzettséggel, és megszigorította a kisegítő iskolába való áthelyezés feltételeit.

A kisegítő iskola végbizonyítványa csak névlegesen vált egyenértékűvé a nyolc osztály elvégzésével: a kisegítő továbbra is zsákutca maradt. Az áthelyezés feltételeinek megszigorítása azonban az általános légkör változásával együtt abban az irányban hatott, hogy éveken át csökkent az értelmi fogyatékosnak minősített és ennek alapján a kisegítőbe helyezett tanulók száma. Kisegítő iskolákba és osztályokba 1985-ben a KSH évkönyve szerint 39 572 tanuló járt. 1988-ban már csak 36 516, 1990-ben 33 595 az értelmi fogyatékosok száma, ugyancsak a KSH-évkönyvek szerint. Ugyanebben az irányban tovább hatott a rendszerváltozás is: 1992-ben 32 437 volt az értelmi fogyatékos általános iskolások száma.

Az Oktatási Minisztérium statisztikai adatait dolgozta fel Pik Katalin (1999) *Roma gyerekek és a speciális iskolák* című cikkében. Ezen adatok szerint a kisegítő iskolába járó tanulók száma 1985/86-ban 39 395, 1992/93-ban 32 099 volt, a kisegítőbe járó cigány tanulóké 1985/86-ban 15 640, 1992/93-ban 13 602 volt. Az Oktatási Minisztérium adatait közli Kertesi Gábor és Kézdi Gábor is *A cigány népesség Magyarországon* című könyvük egyik fejezetében. Ezek szerint 1992/93-ban az általános iskolába járó cigány tanulók száma 88 182 volt és közülük 74 241 járt normál iskolába és 13 941 kisegítőbe. A kisegítőbe járóknak az összes cigány tanulóhoz viszonyított aránya az 1985-ös 18 százalékról 15,8 százalékra csökkent.

Kertesi és Kézdi közölte az 1993-as cigány felmérés vonatkozó adatait is. Ebben a felmérésben a fogyatékos iskolákba és osztályokba járó cigány tanulóknak az összes cigány tanulóhoz viszonyított aránya 11,6 százalék volt. Magától értetődik, hogy ebben a kérdésben nem a reprezentatív felmérés, hanem az oktatási statisztika az irányadó. A felmérésben a szülőktől kérdeztük meg, hogy a gyerek normál vagy fogyatékos osztályba vagy iskolába jár-e. A családok egy része valószínűleg szégyellte a fogyatékos minősítést. Más esetekben a szülőknél nem is tudatosult, hogy gyerekek a normál iskola kisegítő osztályába jár.

1985 és 1992 között tehát igen lassan, de folyamatosan csökkent az értelmi fogyatékosnak minősített és ennek alapján kisegítőbe küldött gyerekek száma, és ezen belül folyamatosan csökkent az értelmi fogyatékosnak minősített és

kisegítőbe küldött cigány tanulók száma. Csökkent továbbá a kisegítőbe helyezett cigány tanulóknak az összes cigány tanulóhoz viszonyított aránya.

Növekedett viszont, mint ahogy ezt az alábbi táblázaton láthatjuk, a kisegítőbe járó cigány gyerekek számának az összes, kisegítőbe járó gyerek számához viszonyított aránya, mivel a kisegítőbe járó cigány gyerekek száma kisebb mértékben csökkent, mint a kisegítőbe járó összes gyerek száma.

IV. 2. táblázat

Cigány tanulók a kisegítő iskolában

Év	Tanulók száma	Cigány tanulók aránya		
		cigány tanuló	az összes cigány tanulóhoz	az összes kisegítő tanulóhoz
1985/86	39 395	15 640	18	39,7
1992/93	32 099	13 662	15,8	42,6

Forrás: Pik (1999).

1994-ben újra emelkedni kezdett és azóta is folyamatosan emelkedik az értelmi fogyatékosnak minősített és ennek alapján kisegítőbe utalt iskolás gyerekek száma. Még erősebben növekedett és növekedik az összes iskolás gyerek számához viszonyított arányuk, mert 1989 óta folyamatosan csökken az általános iskolába járó gyerekek száma: az 1989. évi 1 183 573-ról a 2002/2003. tanévre 930 386-ra csökkent. Az értelmi fogyatékosnak minősített gyerekek száma viszont az 1992. évi 32 ezerrel 37 026-ra emelkedett. Ennek megfelelően az értelmi fogyatékosok aránya az 1992. évi 3,1 százalékról 2003-ra 4 százalékra emelkedett.

Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona már idézett könyvükben becsült közöltek a kisegítőbe járó cigány gyerekek számáról és az összes cigány gyerek számához viszonyított arányáról. Becslésünkben felhasználtuk azt az adatot, hogy a vizsgált iskolákban a cigány gyerekek 7 százaléka és a nem cigányok 1 százaléka járt a kisegítő iskola osztályaiba, és azt is, hogy a vizsgált iskolákban a kisegítő tanuló 84 százaléka volt cigány. Mindent összevéve 18 és 22 százalék közöttire becsültük a kisegítőbe helyezett cigány tanulók arányát.

A 2003. évi felmérés szerint a 7–14 éves általános iskolás cigány gyerekek száma az év első negyedében 115 ezer, a 15–18 éves általános iskolások száma 23 ezer, az összes általános iskolásé 138 ezer volt. Közülük gyógypedagógiai intézmény tanulója volt 11 ezer (9 ezer 7–14 éves és 2 ezer 15–18 éves), vagyis a cigány gyerekek 8 százaléka. Kisegítő osztályba járt 9 ezer (mintegy 7500 7–14 éves és 1500 15–18 éves), vagyis a cigány gyerekek 6,5 százaléka. A gyógypedagógiai intézményekbe és a kisegítő osztályokba helyezett cigány gyerekek együttes száma 20 ezer, s ez az iskolás cigány gyerekek 14,5 százalékát teszi ki.

Ugyanakkor bizonyosak vagyunk abban, hogy 2003-ban a gyógypedagógiára és a kisegítőbe járó gyerekek tényleges száma és aránya ennél jóval nagyobb, ugyanazon okokból, mint 1993-ban.

Ha a 2003. évi tényleges adatok ugyanolyan mértékben térnének el a szülők által megadott adatoktól, mint 1993-ban, akkor azt kellene megállapítanunk,

hogy a cigány gyerekek 19,7 százalékát minősítették értelmi fogyatékosnak és helyezték olyan intézményekbe és olyan osztályokba, amelyekben az alapismeretek oktatása megáll a normál iskola hatodik osztályának anyagánál, és egyes tantárgyakat nem tanítanak. Ezekben az intézményekben és osztályokban a bizonyítvány jogilag egyenértékű a normál iskoláéval, de a gyakorlatban nem teszi lehetővé a középiskolába való beiratkozást.

Természetesen lehetséges, hogy a 2003-as szülői válaszok az 1993-asoknál közelebb járnak a valósághoz. A kisegítőbe járó cigány tanulók aránya mindenesetre 14,5 százalék és 19,7 százalék között van, de közelebb a 19,7 százalékhoz. Ehhez járul még, hogy a gyerekek 1,5 százaléka kis létszámú és 1,7 százaléka felzárkóztató osztályba jár, vagyis olyan oktatásban részesül, amelyben kisebbek a követelmények, és amelyben a cigány gyerekeket elkülönítik a többségi társadalom gyerekeitől.

Az áthelyezések gyakorlatában döbbenetes különbségek vannak a falvak, a városok és Budapest között. Gyógypedagógiai intézmény tanulója a falusi gyerekek 6,2 százaléka, a vidéki városi gyerekek 7,8 százaléka és a budapesti gyerekek 12,3 százaléka. Ezek a különbségek mutatják a minősítések önkényességét. Senki sem gondolhatja komolyan, hogy az értelmileg fogyatékos gyerekek aránya Budapesten objektív ismérvek szerint kétszer akkora, mint a falvakban.

Még nagyobbak és még furcsábbak a regionális különbségek. A gyógypedagógiai intézményekbe küldött gyerekek aránya az Alföldön 3,9 százalék, az északi régióban 5,3 százalék, a keleti régióban 7,8 százalék, Dél-Dunántúlon 9,2 százalék, a budapesti iparvidéken 10,8 százalék és a nyugati megyékben 11,1 százalék.

A kisegítő osztályokba való áthelyezéseknél is igen nagyok és ugyanilyen irányúak a település típusok szerinti és regionális különbségek. A gyógypedagógiai intézmények és a kisegítő osztályok tanulóinak együttes aránya falun 10,4 százalék, a vidéki városokban 16,7 százalék, Budapesten 20,8 százalék, az Alföldön 6,0 százalék, az északi régióban 13,4 százalék, a keleti régióban 14,5 százalék, Dél-Dunántúlon 15,0 százalék, a nyugati megyékben 18,6 százalék és a budapesti iparvidéken 19,2 százalék. A középiskolát végzettek 5–6 százalékos arányánál is alacsonyabb az egyetemre vagy főiskolára járók aránya. A 20–24 éves korcsoport tagjainak 1,2 százaléka jár felsőoktatási intézménybe. A többségi társadalom fiataljainak 40 százaléka, a cigány fiatalok közül minden századik tanul felső szinten. Gábor Kálmán (2002) táblázatokat közölt a 2001/2002 tanévben első évre felvett hallgatók etnikai összetételéről. A kérdőív egyik kérdése a következő volt: bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán, zsidó, egyéb nemzetiség van-e felmenői között? A megkérdezett nappali hallgatók közül 2,8 százalék válaszolta azt, hogy van cigány a felmenők között, 2,8 százalék horvát, 4,7 százalék lengyel, 18,8 százalék német, 3,4 százalék román, 1,0 százalék ruszin, 3,9 százalék szerb, 9,4 százalék szlovák, 5,6 százalék zsidó, 0,6 százalék bolgár, 0,7 százalék görög, 0,8 százalék örmény, 0,7 százalék szlovén, 0,9 százalék ukrán és 4,9 százalék egyéb nemzetiségű felmenőt sorolt fel vála-

szában. A válaszok alapján nem gondolhatjuk, hogy 2001/2002-ben az első éves nappali tagozatos hallgatók 9,4 százaléka szlovák volt, 4,7 százaléka lengyel, 3,9 százaléka szerb, 18,8 százaléka német és 2,8 százaléka cigány. Téves az az állítás is, hogy a hallgatók 2,8 százaléka roma származású. Nem mondhatunk valakit roma származásúnak, ha nyolc, tizenhat vagy még több felmenője között van roma is.

Foglaljuk össze a cigányok és az iskola viszonyában az elmúlt száz év során végbement változásokat. 1945 előtt iskolázatlanok voltak a magyarországi cigányok. A zenészek tudtak zenélni, a mesteremberek tudták mesterségüket, de az iskola távol maradt tőlük. Az 1945 óta eltelt évtizedeknek az az eredménye, hogy a XXI. század elején a cigány fiatalok négyötöde elvégzi az általános iskolát, de csak több éves késéssel és megfelelő tudás nélkül, egyötöd részük pedig nem végzi el. Középiskolát a hetvenes években a fiataloknak másfél, a nyolcvanas években kettő, a kilencvenes években három, a kétezres években öt százaléka végzett. Épület, férőhely és anyagi eszközök hiánya miatt az óvodás korú cigány gyerekek többsége nem jár óvodába. Az iskolás korú cigány gyerekek hozzávetőleg egyötöde értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákba vagy osztályokba jár. Ezekben az iskolákban és osztályokban a tanulók többsége cigány. A gyerekek további egyharmada cigány többségű osztályokba jár, amelyekben az anyagi eszközök és a személyi feltételek az átlagosnál rosszabbak. A felsőoktatásban a megfelelő korúak alig több mint egy százaléka vesz részt, és még nem tudjuk, hogy közülük mekkora hányad fog főiskolai vagy egyetemi oklevelet szerezni.

Tartósan munkanélküli lesz és a legszegényebbek közé kerül a cigány gyerekeknek az általános iskolát el nem végző egyötöde. Munkanélküliség és szegénység vár arra a hatvan-hetven százalékra is, amely elvégzi az általános iskolát, de családjának rossz jövedelmi és lakáshelyzete miatt nem tanul tovább. Ezek is, azok is jelenleg elkülönítve laknak és tanulnak, és elkülönítés vár rájuk a jövőben is. A cigányok akkor lennének a társadalom egyenjogú tagjai, ha a cigány fiatalok döntő többsége középiskolát és jelentős hányada egyetemet vagy főiskolát végezne. Ennek megvalósulására azonban nem sok esély van.

TOVÁBBI TÁBLÁZATOK A 2003-AS VIZSGÁLTÓL

IV. 3. táblázat

Jár-e óvodába? – a 3–5 évesek körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nem jár	258	4,8	58,5
Jár óvodába	183	3,4	41,5
Érvényes válasz összesen	441	8,2	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4967	91,8	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

IV. 4. táblázat

Hány évesen kezdte az iskolát (naptári év)? – általános iskolások körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Legfeljebb 6 évesen	447	8,3	38,7
7 évesen	608	11,2	52,6
Később	101	1,9	8,7
Érvényes válasz összesen	1156	21,4	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4252	78,6	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

IV. 5. táblázat

Milyen tagozatra jár? – általános iskolások körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Normál	956	17,7	81,2
Tagozatos	64	1,2	5,4
Kisegítő stb.	126	2,3	10,7
Egyéb	31	0,6	2,6
Érvényes válasz összesen	1177	21,8	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4231	78,2	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

IV. 6. táblázat

Iskolai oktatás jellege – általános iskolások körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Normál általános	988	18,3	85,2
Gyp., kiség., kisltsz., felzárk.	171	3,2	14,8
Érvényes válasz összesen	1159	21,4	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4249	78,6	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

IV. 7. táblázat

Volt-e iskolakezdés utáni évkiesése? – a legalább 10 éves általános iskolások körében

	Gyakoriság	Százalék	Érvényes válaszok százaléka
Nem volt	578	10,7	67,8
1 év	174	3,2	20,4
Több év	101	1,9	11,8
Érvényes válasz összesen	853	15,8	100,0
Érvénytelen/nem vonatkozik rá	4555	84,2	
Összes megkérdezett	5408	100,0	

IV. 8. táblázat

Iskolai végzettség régió szerint az egyes korcsoportokban

Korcsoport		Bp. Iparv.	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
15–39	Legfeljebb 8 általános	70,8	77,4	74,9	81,6	80,1	82,8	78,0
	Szaktmunkás	23,2	20,5	23,6	15,2	15,9	14,1	18,6
	Legalább érettségi	6,0	2,1	1,6	3,2	4,1	3,1	3,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	319	376	191	593	296	64	1839
40–59	Legfeljebb 8 általános	75,2	89,1	86,5	89,0	84,8	78,8	85,0
	Szaktmunkás	19,9	9,7	9,4	8,6	12,9	21,2	12,3
	Legalább érettségi	5,0	1,2	4,2	2,4	2,3		2,8
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	161	165	96	245	171	33	871
60–99	Legfeljebb 8 általános	90,6	90,4	95,5	90,9	100,0	100,0	93,1
	Szaktmunkás	6,3	7,7	4,5	9,1			5,8
	Legalább érettségi	3,1	1,9					1,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	32	52	22	44	29	10	189

IV. 9. táblázat

Iskolai végzettség településtípus szerint az egyes korcsoportokban

Korcsoport		Falu	Város	Budapest	Együtt
15–39	Legfeljebb 8 általános	79,1	77,4	76,4	78,0
	Szaktmunkás	16,9	20,5	15,4	18,6
	Legalább érettségi	4,0	2,0	8,2	3,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	722	935	182	1839
40–59	Legfeljebb 8 általános	88,3	84,3	75,6	85,0
	Szaktmunkás	10,2	12,6	18,6	12,3
	Legalább érettségi	1,5	3,0	5,8	2,8
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	325	460	86	871
60–99	Legfeljebb 8 általános	95,7	91,9	86,4	93,1
	Szaktmunkás	4,3	6,8	9,1	5,8
	Legalább érettségi		1,4	4,5	1,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	93	74	22	189

IV. 10. táblázat

Iskolai végzettség a kért első anyanyelve szerint az egyes korcsoportokban

Korcsoport		Oláh cigány	Beás	Magyar	Egyéb	Együtt
15–39	Legfeljebb 8 általános	82,1	75,7	77,7	83,3	78,0
	Szaktudós	16,0	22,3	18,6	16,7	18,6
	Legalább érettségi	1,9	1,9	3,7		3,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	156	103	1573	6	1838
40–59	Legfeljebb 8 általános	89,0	83,6	84,7	60,0	85,0
	Szaktudós	8,8	14,8	12,3	40,0	12,3
	Legalább érettségi	2,2	1,6	2,9		2,8
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	91	61	714	5	871
60–99	Legfeljebb 8 általános	92,9	100,0	92,5	100,0	93,1
	Szaktudós	7,1		6,1		5,8
	Legalább érettségi			1,4		1,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	28	11	147	3	189

IV. 11. táblázat

Jár-e óvodába, iskolába? – a 6–8 évesek körében. Válaszok megoszlása a lakóhely régiója szerint

	Bp. Iparv.	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Nem jár (nem tudjuk, hogy jár)	4,7	3,9	3,1	12,1	6,6		7,2
Óvodás	49,4	56,6	53,1	56,4	52,6	69,2	54,5
Iskolás	45,9	39,5	43,8	31,5	40,8	30,8	38,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	85	76	32	149	76	13	431

IV. 12. táblázat

Jár-e óvodába, iskolába? – a 6–8 évesek körében. Válaszok megoszlása a lakóhely településtípusa szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
Nem jár (nem tudjuk, hogy jár)	6,6	8,5	3,9	7,2
Óvodás	53,0	56,8	51,0	54,5
Iskolás	40,3	34,7	45,1	38,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	181	199	51	431

IV. 13. táblázat

Jár-e óvodába, iskolába? – a 6–8 évesek körében. Válaszok megoszlása a kért első anyanyelve szerint

	Oláh cigány	Beás	Magyar	Egyéb	Együtt
Nem jár (nem tudjuk, hogy jár)		12,5	6,3		6,1
Óvodás	(52,6)	(75,0)	55,3	(25,0)	55,3
Iskolás	(47,4)	(12,5)	38,3	(75,0)	38,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	19	8	94	4	425

IV. 14. táblázat

Iskolai oktatás jellege a lakóhely régiója szerint

	Bp. iparv.	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Normál általános	80,8	85,5	94,0	86,6	85,0	81,4	85,2
Gyp., kiség., kisltsz., felzárk.	19,2	14,5	6,0	13,4	15,0	18,6	14,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	239	221	83	366	207	43	1159

IV. 15. táblázat

Iskolai oktatás jellege a településtípus szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
Normál általános	89,6	83,3	79,2	85,2
Gyp., kiség., kisltsz., felzárk.	10,4	16,7	20,8	14,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	461	544	154	1159

IV. 16. táblázat

Iskolai oktatás jellege a kérdezett első anyanyelve szerint

	Oláh cigány	Beás	Magyar	Egyéb	Együtt
Normál általános	83,8	(86,1)	85,5	(62,5)	85,2
Gyp., kiség., kisltsz., felzárk.	16,2	(13,9)	14,5	(37,5)	14,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	68	36	1032	8	1144

IV. 17. táblázat

Hány évesen kezdte az iskolát? – a jelenlegi iskolások körében. A válaszok megoszlása a lakóhely régiója szerint

	Bp. iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
6 évesen	40,0	34,2	37,5	48,3	28,6	27,3	38,7
7 évesen	53,6	54,2	58,0	46,1	54,8	70,5	52,6
Később	6,4	11,6	4,5	5,5	16,6	2,3	8,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	220	225	88	362	217	44	1156

IV. 18. táblázat

Hány évesen kezdte az iskolát? – a jelenlegi iskolások körében. A válaszok megoszlása a lakóhely településtípusa szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
6 évesen	39,9	35,7	45,9	38,7
7 évesen	50,5	56,0	46,7	52,6
Később	9,6	8,3	7,4	8,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	489	532	135	1156

IV. 19. táblázat

Hány évesen kezdte az iskolát? – a jelenlegi iskolások körében. A válaszok megoszlása anyanyelv szerint

	Oláh cigány	Beás	Magyar	Egyéb	Együtt
6 évesen	22,5	(33,3)	39,9	(37,5)	38,6
7 évesen	67,6	(41,7)	52,0	(50,0)	52,6
Később	9,9	(25,0)	8,1	(12,5)	8,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	71	36	1037	8	1152

IV. 20. táblázat

Volt-e iskolakezdés utáni évkiesése? – a legalább 10 éves általános iskolások körében.

A válaszok megoszlása a lakóhely régiója szerint

	Bp. iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Nem volt	75,0	61,7	67,2	65,5	75,2	46,9	67,8
1 év	12,2	20,0	29,3	25,1	16,4	28,1	20,4
Több év	12,8	18,3	3,4	9,4	8,5	25,0	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	156	175	58	267	165	32	853

IV. 21. táblázat

Volt-e iskolakezdés utáni évkiesése – a legalább 10 éves általános iskolások körében.

A válaszok megoszlása a lakóhely településtípusa szerint

	Falu	Város	Budapest	Együtt
Nem volt	67,0	66,2	77,1	67,8
1 év	22,8	21,1	8,3	20,4
Több év	10,1	12,7	14,6	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	355	402	96	853

IV. 22. táblázat

Volt-e iskolakezdés utáni évkiesése? – a legalább 10 éves általános iskolások körében.

A válaszok megoszlása az első anyanyelv szerint

	Oláh cigány	Beás	Magyar	Egyéb	Együtt
Nem volt	68,6	53,6	68,3	60,0	67,8
1 év	21,6	32,1	20,1		20,4
Több év	9,8	14,3	11,6	40,0	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	51	28	767	5	851